

Далибор Денда, *Шлем и шајкача: војни фактор и југословенско-немачки односи (1918–1941)*, Матица српска, Нови Сад, 2019, 734 стр.

Српско-немачки и касније југословенско-немачки односи у 20. веку оставили су отисак на читаву поколења у колективном сећању, доминантно негативна. Тешки губици популације услед Првог и Другог светског рата чији је виновник била Немачка, те улога нове демократске Немачке у распаду социјалистичке Југославије у колективном сећању доминантно су задржали негативну конотацију, углавном Срба, према „мрским Германима“. Разумевање еволутивног пута у односима између Срба и Немаца од времена стварања националних држава и нарочито у 20. веку захтева титански труд. Дело пуковника др Далибора Денде *Шлем и шајкача: војни фактор и југословенско-немачки односи (1918–1941)* представља један такав рад који осветљава пут српско-немачких односа преко културних, економских и нарочито војних веза и утицаја, пре свега велике нације према мањој. Разумевање пређеног пута односа од Немачке (Пруске) која је међу првима признала независност Кнежевине Србије, од Немачке са којом је Србија трговала, где

се школовала интелектуална елита Србије до Немачке омражене и презрене у колективном сећању Срба у 20. веку. Дело је штампано у тиражу од 500 примерака, у тврдом повезу и садржи именски и географски регистар.

Сам назив књиге *Шлем и шајкача* управо акцентује војну димензију српско (југословенско)-немачких односа. Иако на први поглед књига представља првенствено дело војне историје, она је далеко више од тога. Аутор у њу вешто уноси и све друге елементе историјског развоја односа између две земље у огледалу реалне политике у периоду који је обухваћен. Вишедимензионалним посматрањем односа између две државе на војном, економском, дипломатском и културном пољу аутор вешто хронолошки и степенасто води читаоца од формирања односа између две државе до 27. марта 1941, који симболише њихов врхунац и крах. Војни аспект те сарадње, наравно, представља најважнију компоненту. Свеобухватним бављењем историјом војног фактора у односима две државе у 20.

веку нико се није бавио ни у Србији ни у Немачкој. Стога је ово дело од великог историографског значаја за оба народа.

Истраживање се заснива на богатој изворној грађи из фондова Војног архива СР Немачке у Фрајбургу (25), Архива министарства иностраних послова СР Немачке у Берлину (23), Војног архива у Београду (6), Архива Југославије (12), Архива Србије (1) и Архива САНУ (2), као и објављеној грађи југословенског, немачког, француског и британског порекла (44), мемоарима (21), штампи и периодици (8), енциклопедијама (10), интернет адресама (4) и војној, правној, дипломатској, економској и историографској литератури (207). Захваљујући томе, у овој књизи први пут излазе на видело код нас некоришћени материјали који досадашњим сазнањима дају нова тумачења. Коришћењем пре свега немачких архива, аутор овом књигом доноси доста тога новог у квантум знања српске историографије.

Језгро рукописа чини пет великих поглавља која прате српско (југословенско)-немачке односе у хронолошким оквирима из наслова дела и периода који им је непосредно претходио. Аутор се у првом поглављу бави почецима односа Србије и Немачке од стварања модерне српске државе и перцепције Немаца кроз историју. Географска удаљеност усмеравала је две држ-

аве искључиво на сарадњу која се односила, пре свега, на трговину, али и културну и интелектуалну размену која на Србију највећи утицај врши кроз школовање будуће интелектуалне елите на немачким универзитетима. Аутор овде показује и да је за будућу српску војску, која ће се прославити у балканским и Великом рату, прворазредан утицај имала пруска (немачка) војна мисао. Не само у време краља Милана који се ослањао на централне силе већ и касније пред почетак Великог рата, српски Генералштаб сматраће с правом немачку војску најбољом у Европи. Стога је српска војска, без обзира на спољнополитичка савезништва, наставила да развија доктрину и обуку, највише под утицајем официра школованих у Немачкој и напредне немачке војне мисли. Најбољи пример је и милитаристичка организација „Црна рука“, која је у војнички устројеној Немачкој видела узор државе, каква би требало да буде.

Читалац ће се уверити да корени сукоба Србије и Немачке никако не могу бити пре Великог рата, па чак ни у самом рату. Без обзира што је Србија претрпела ужасне губитке током рата у колективном сећању Срба, Кајзерова Немачка није била тако омражена као Аустроугарска или Бугарска, чије су армије вршиле тешке злочине против цивилног становништва. Иако је

Немачка била главни виновник слома Србије у зиму 1915, рат против Краљевине Србије посматран је чисто као војно дело, без осветничких страсти које су пратиле аустроугарску или бугарску војску, док су поступци немачких војника међу цивилима оцењени као коректни. Немачки генерали високо су ценили српског војника и војску као једне од најбољих у Европи, док је с друге стране Немачка уважавана као војна сила. Узајамна искривљеност довела су до економске сарадње, која се ужурбано развијала након рата.

Прво поглавље прати и успостављање економских и дипломатских односа између две земље, чије је је радикалније отопљавање забележено већ од 1925. године. У складу са жељама дипломата КСХС за додатним приближавањем, настају инструкције (1926) за немачку спољнополитичку доктрину, које су у овом делу први пут публиковане у нашој земљи. Та инструкција ослањала се у великој мери на ревизионистичке тежње Вајмарске Немачке, које су биле пре свега усмерене на повратак подручја које су Немци изгубили у Великом рату. С тим у вези, један од првих корака ка постизању тог циља представљало је разбијање Мале Антанте и изолација Чехословачке. У тим плановима немачке дипломатије Краљевина Југославија имала је прворазредни значај. Управо

кроз читаво дело видећемо реализацију тих смерница спољне политике према Југославији на економском, војном и културном плану, али са битним крајњим спољнополитичким циљевима од када нацисти долазе на власт.

Прво поглавље завршава се упоредним примерима развоја српске/југословенске војске са развојем немачких оружаних снага након Великог рата. Аутор долази до закључка да је српска војска, ослањајући се на пруску војну мисао уз сопствену оригиналност, постала једна од најквалитетних армија Европе, што је јасно показао светски рат. С друге стране, војна мисао и доктрина Краљевине Југославије убрзо је деградирала у односу на своју базу, ослањајући се пре свега на француску војну доктрину и мисао, која се може охарактерисати као статична. Компаративни примери који прожимају цело дело видни су и на почетку. Генерал Петар Живковић, моћна политичка фигура, имао је погубне утицаје на развој доктрине војске Краљевине Југославије, док је краткотрајно руковођење армијом генерала Љубомира Марића покренуло ствари са мртве тачке у позитивном смеру. Анализирајући маневре код Брчког (1935) и на Купи (1937), аутор се користио уочавањима спољних посматрача који јасно показују лоше стање у војсци у којој су учени

бројни недостаци. Ипак без обзира на све лоше стране војска Краљевине Југославије била је довољна да са својим савезницима контролише поражене ревизионистичке земље у свом окружењу, док је против Немачке могућност рата имала само делујући шире у колективном систему безбедности. Развој овог проблема аутор детаљизује у наредним поглављима.

С друге стране, немачка војска и њена организација развијала се готово у идеалном смеру. Под чврстом палицом Ханса фон Зекта мала војска од 100.000 људи чини идеални ембрион од кога, према мишљењу Џ. Ф. Фулера, креће развој „од мале ка великој армији”. Због ограничења које су наметнули услови Версајског мира, Фон Зект доводи овај ембрион до савршене армије, док официрски кор по својим теоретским и практичним знањима превазилази степен образовања официра империјалне Немачке. Уз друге реорганизације система одбране, војска која је у ово време функционисала као прилично независна у односу на државну политику, створила је костур будућег Вермахта, који је потврдио напредност немачке војне мисли. Закључак који се могао извести упоредним примерима развоја армија могао би бити снага (Немачка) и слабост (Југославија).

Друго поглавље прати период од две године (1933–1935) у

коме се услед комбинације више фактора, од којих је економска криза само један, Краљевина Југославија и Немачка приближавају на економском и дипломатском пољу. Обострано праћење нових политичких струјања и перспективе развоја односа и војнополитичке пројекције једне и друге државе, све ближи француско-италијански односи, те гледање Југославије на Италију као на главног спољнополитичког такмаца, отворили су простор за приближавање Немачкој, која је могла умногоме да помогне решавању југословенских економских проблема узрокованих аграрном кризом, док је с друге стране географски била далеко од Југославије. У овом поглављу могуће је видети упоредне сондаже југословенске политичке идеје, као и нацизма коју пропагирају интелектуалци двеју земаља, и уочити реалистичне оцене, али и оне идеолошки обојене. Идеолошка струјања разних праваца у Европи нису мимоишла ни Југославију. Успостављање војнодипломатских односа између Немачке и Југославије аутор прати на свим нивоима, од штампе преко дипломатске линије. Јасно се види танка линија по којој се кретала немачка спољна политика постепено усмеравајући Краљевину Југославију у жељеном правцу. Помирење са Мађарском, веће економско везивање, несугласице с Италијом и

страх од рестаурације Хабзбурга биле су неке од главних смерница. У периоду од две године припремљен је терен за најактивнију фазу сарадње са доласком на власт др Милана Стојадиновића.

У трећем највећем и најзначајнијем поглављу аутор се бави периодом владе др Милана Стојадиновића (1935–1939), с којим долази до радикалног спољнополитичког заокрета Југославије. Поглавље прати историографски добро познат процес везивања Југославије за Велики Британију, али и за Немачку, пре свега на економском, политичком, па и војном плану. Нови моменти тичу се немачког погледа на развој догађаја који су били страни нашој историографији у овом формату. У овом поглављу, као и целом раду, аутор придаје велики значај личностима које у обавештајном и аналитичком раду остављају снажан печат на развој догађаја, гледано из обе земље. Са немачке стране читалац ће уочити значајни лик пуковника Морица Фабера ди Фора, који се провлачи кроз велики део књиге и који даје готово непогрешиве оцене личности и потенцијалног развоја догађаја у Југославији из перспективе немачких интереса. Он је у исто време симбол немачке политике у самом раду.

Поглавље прати све битније сегменте југословенске пол-

итике под вођством кнеза Павла и Милана Стојадиновића, од одбијања проширења оквира Мале Антанте, спречавање кнеза Павла да се Титулеску приближи Совјетима, као и одбијање иницијативе Француске из 1937. за јачим везивањем Мале Антанте. Економско везивање за Немачку представља свакако најзначајнији фактор сарадње. Из годину у годину обим трговине бивао је све већи, да би пред Други светски рат Југославија постала економски у потпуности потчињена Трећем рајху. Паралелно с економском сарадњом, у овом поглављу обрађена је и војна сарадња која је постајала све актуелнија, но на супрот мишљењу да је економско везивање пратило пропорционално војно, аутор доказује обрнуто. Чак и у зениту моћи Милана Стојадиновића војна опрема је набављана процентуално више из Велике Британије и Чехословачке него из Немачке и ако се обим испоруке немачког оружја, нарочито у ваздухопловству и морнарици, увећао. Значајније од испоруке оружја представљају покушаји Милана Стојадиновића да уз помоћ Немачке изгради фабрику артиљеријске муниције и развије југословенску војну производњу. Један од битних разлога због чега се Југославија није у потпуности везала за немачке војне испоруке је размимоилажење војног врха са политиком Сто-

јадиновића, као и високе цене наоружања.

Аншлус Аустрије пред крај поглавља осликава суму свеукупних политичких дешавања, као и унутрашњих проблема у Југославији. Континуитет Стојадиновићеве политике према Немачкој, незадовољство војних кругова, чехословачке осуде југословенске политике могле би бити општа слика. Сличан закључак може се извести и када је у питању Судетска криза. Из немачке визуре једини поуздани политичар био је Стојадиновић, који је гарант неутралности Југославије, док су се војни кругови држали претеће. Жртва непоштовања смерница спољне политике према Немачкој био је перспективни генерал Марић, који је из тих разлога смењен у намештеној корупционашкој афери.

Крај поглавља прати упоредне оцене немачке и југословенске војске у периоду од Стојадиновићеве владавине (1935–1939), оличене у извештајима војних аташеа обе земље, те војних часописа који су пратили развој оружаних снага. Пуковник Фабер ди Фор наставља да шаље прецизне извештаје у Немачку о стању у југословенској војсци. Његове оцене биле су све лошије, нарочито након маневара на Купи. С друге стране, представник Југославије у Немачкој пуковник Жарко Верић, очито пронемачки настројен, слао је извештаје који величају снагу

немачке војске и правца њеног даљег развоја.

У четвртом поглављу приказан је период од две године (1939–1941), у коме након смене Милана Стојадиновића Југославија од безрезервне сарадње са Немачком ступа у неутралније воде, што је аутор окарактерисао као „период оружане неутралности”. У овом периоду аутор прати политику кнеза Павла који у потпуности преузима кормило државе на себе, сменивши Милана Стојадиновића под притиском Британије и Француске. Као други разлог помиње се сценарио Италије, у којој је јак лидер маргинализовао круну. Поглавље прати и утицај смене Милана Стојадиновића на немачке планове према Југославији. Користећи се немачким изворима, аутор открива да су Немци били одлично упућени у могућности нових правца Југославије у спољној политици, као и да су имали добре процене о унутарполитичким питањима. У овом периоду за Немачку остаје приоритетна испорука руда из Југославије, од којих је у високом проценту зависила њена ратна производња. Стога се у Југославији створио изванредан хибрид спољне политике, који је наставио са неизбежним економским везивањем за Немачку, док су се у спољној политици правили планови на основу новог развоја ситуације на континенту.

Отварање идеје Балканског фронта у савезу са Француском и Великом Британијом за Југославију представљало је потенцијалну могућност отклањања претње Италије, коју је кнез Павле сматрао непријатељем. Иако идеја није реализована, јасно је показала да је Југославија у том тренутку била спремна на такву авантуру у јужној Европи, што је изазивало даље подозрење Немачке која је све помно пратила.

Као и на крају сваког поглавља, аутор даје упоредни оглед две армије кроз погледе војних аташеа и обавештајних кругова. Након пада Пољске стање у југословенским војним круговима постало је депримирајуће, док су немачки војни представници попут пуковника Тусена учили све слабости војске Краљевине Југославије, које ће се испољити у агонији Априлског рата. С друге стране, и Југославија је добијала доста прецизне аналитичке извештаје од пуковника Владимира Ваухника, ништа мањег квалитета. Овде је обрађена и обавештајна сарадња између завереника против Хитлера у немачком генералштабу и Војној обавештајној служби (Abwehr) и савезника (пре свега Британаца) која се одвијала преко Београда. Пуковник Ваухник означен је као главни обавештајни канал за слање информација савезницима након априла 1940. године. Он је, по свој прилици несвестан те сарадње, слао

извештаје у Београд, где су у виду сумарних месечних извештаја преко начелника Обавештајног одељења југословенског Главног генералштаба достављани британском војном аташеу, који их је даље прослеђивао Лондону.

У последњем поглављу аутор прати период завршне фазе формирања југословенске политике на унутрашњем и спољнополитичком плану. Читалац јасно може видети, нарочито из немачких извора, врхунац развоја југословенско-немачких односа. Од односа подилажења и попустљивости почетком тридесетих до ултимативних захтева Немачке, чија је стратешка позиција била све супериорнија.

У овоме периоду југословенска политика кретала се стрмоглавим путевима, од „конструктивног медијатора” у односима Британије и Немачке, до тражења помоћи из Совјетског Савеза као последње сламке спаса. На сваки корак југословенске политике у Немачкој се гледало са неповерењем и константним проверама. У овом поглављу читалац може видети како се одвијала интеракција две земље по питању одобрења кредита Југославији од 200 милиона немачких марака за куповину оружја у Немачкој. Део немачких политичара и генерала страховао је због непоузданости југословенске политике након смењивања Стојадиновића да оружје мо-

же бити употребљено у рату против Немачке. Немачка је оценила владу Драгише Цветковића као поузданог партнера.

Овде се могу сагледати и промене југословенских ратних и политичких планова и процена у турболентним временима у којима се решавала судбина Европе, нарочито након пада Француске, од када се Југославији сужава маневарски простор.

Аутор је описао и ток и последице војног пуча од 27. марта на југословенско-немачке односе. На доступној грађи британског порекла осветљава механизме извођења државног удара у Југославији у ширем луку од средине 1938. године па до његовог извођења. На основу резултата истраживања, спољнополитичке комбинације Југославије у овом периоду могле би се окарактерисати као потпуно хаотичне у фази агоније, које је аутор одлично презентовао упоредним изворима, укључујући и немачке које представљају нове моменте у домаћој историографији. Као и у претходним поглављима, може се видети изузетно праћење унутрашњих прилика немачке обавештајне

службе. Аутор је убедљиво доказао да се у свеукупном држању југословенске оружане силе, позитивно могу оценити једино ваздухопловство и распоред немачке националне мањине у југословенској војсци, којим је поништена његова потенцијална улога реметилачког фактора у краткотрајном Априлском рату.

Ово дело обрађује значајан и до сада недовољно истражен период српске и југословенске историје, док велики труд аутора представља битан допринос аналитичком погледу на прошлост. Захваљујући комбинацији досадашњих историографских достигнућа и велике количине некоришћених извора, пре свега оних из немачких архива, те спремности аутора да анализира и закључује, ово дело доноси прегршт нових сазнања за заинтересованом читаоцу. Писано допадљивим стилом и језиком и поткрепљено чињеницама, лако се чита, па стога осим стручне јавности може бити занимљиво и широј читалачкој публици.

Ма Владимир Гујаничић